

Ресурси відтворення англомовних архаїзмів та історизмів українською мовою

Т. А. Ласінська

Кафедра теорії та практики перекладу з англійської мови, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: Lasinskat@ukr.net

Paper received 20.03.18; Accepted for publication 26.03.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-159VI46-07>

Анотація. Стаття містить опис основних літературних, словникових та мовленнєвих ресурсів україномовної лексики, які є джерелами ефективного відтворення англійських архаїзмів та історизмів у разі перекладів українською, з урахуванням стилістичних особливостей та функцій обсолітизованої лексики мов оригіналу та перекладу.

Ключові слова: архаїзми, обсолітизована лексика, застаріла лексика, історизми, архаїчна лексика, переклад історизмів та архаїзмів.

Вступ. Самобутність та відмінність від сучасної мови, наповненість знаннями, перенесеними з певної епохи, і є основною цінністю хронологічно маркованої лексики, яку слід зберігати та передавати при перекладі, осучаснюючи чи архаїзуючи її. Функцією перекладу таких текстів є їхнє оновлення та осучаснення, при цьому – збереження їхньої самобутності, оскільки вони передаються у спадок наступним поколінням та збагачують мову інших культур. Завдання перекладача при відтворенні тієї чи іншої стилістичної фігури чи стилістичного відтінку, створеного архаїзмом, варіює в залежності від його значення (першо- чи другорядність, значимість для перенесення у перекладений твір) та функції, якої набув архаїзм у художньому творі, якою наділив його автор та якою його бажає наділити перекладач. Відтворення всіх нюансів архаїзованих елементів твору, утворених завдяки використанню стилістичних можливостей архаїчної лексики мови оригіналу, вимагає використання ширшого спектру засобів передачі відтінків у мові перекладу.

Короткий огляд публікацій. У разі перекладу архаїзмів та історизмів постають завдання відтворити своєрідність мови та культурну своєрідність часу, віднайти такі слова, які б могли передати безеквівалентні одиниці мовлення, не порушивши при цьому цілісність твору, зробити його читабельним як для підготовленого, так і для непідготовленого читача, при цьому зберігаючи відчуття дистанції часу, яка виражена у контрастності до мови сучасної і яку відчуває носій мови оригіналу. Дослідженням та вирішенням таких завдань займалися такі теоретики перекладу: А. Андерс, А. Федоров, С. Флорин, А. Попович, Б. Хохел, І. Левий, Ю. Найда, В. Комісаров. Серед українських фахівців перекладу практичний внесок у розв'язок завдань темпорального перекладу зробили: Г. Кочур, М. Рильський, В. Мисик, які перекладали В. Шекспіра, Р. Бернса та ін.

Мета. Метою цієї статті є дослідження практичних рішень та існуючих інструментів перекладача, які задіяні при перекладі архаїзованої лексики англійської мови українською, якими є словники, літературні джерела та різні зразки сучасного мовлення, що дозволяють відтворити історичну маркованість лексики оригіналу.

Матеріали та методи. При дослідженні 20 словників, 50 літературних творів класиків української літератури, таких як Т. Шевченко, Л. Українка, П. Куліш, виявлено як рідковживані так і типові для

творення різних стилістичних фігур архаїзми та історизми української мови.

При відборі архаїзмів та історизмів та було застосовано метод стилістичного та семантичного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. Ресурси української мови, теоретичні наукові знання з перекладознавства та практичні надбання перекладу складають мовний потенціал, що дозволяє відтворити будь-які нюанси, що зумовлює історично маркована лексика.

Теоретики перекладу вирізняють одним з етапів праці над перекладом “шукання в мові перекладу і в традиції літератури, що існує цією мовою, еквівалентних засобів відтворення найважливіших рис оригіналу. Основне на цьому етапі – визначення шляху, що ним піде перекладач, вибір засобів, які він використає на завершальному етапі своєї роботи” [1 с. 72].

На нашу думку, джерелами, до яких звертається автор перекладу при відтворенні історично маркованої лексики, можуть бути:

- різноманітні словники та довідники;
- глосарії лексики певних історичних періодів;
- словниковий склад творів відомих українських письменників, багатих на архаїчну та рідкісну лексику.

Розширенню практичної та теоретичної дослідницької роботи у сфері перекладознавства сприяє наявність розмаїття словників, потужний науковий потенціал сучасних мовознавців. У більшості словників англійської та української мов використовується також архаїчне значення, словники містять довідки, які дозволяють розкрити семантику та особливості вживання архаїчних слів в англійській та українській мовах.

Дослідження джерел, семантики й структури архаїзмів та історизмів створили міцну теоретичну базу для вивчення особливостей діалектних сталих висловів – у цьому напрямку працювали Л. Г. Авксентьев, А. С. Аксамитов, М. Ф. Алефіренко, В. Л. Архангельський, Н. Д. Бабич, А. М. Бабкін, Л. А. Булаховський, Ф. П. Медведєв, В. М. Мокієнко, Г. М. Удовиченко, В. Д. Ужченко та ін.

Упродовж останніх десятиріч архаїзми та історизми вивчаються досить інтенсивно, незважаючи на труднощі. Цінний матеріал, що містить архаїзми, зафіксовано у лексичних словниках за редакцією М. М. Онишкевич, С. Панцьо, В. А. Чабаненко, М. М. Корзонюк, А. Т. Сизько, у матеріалах до тлумачних словників та словників фразем А. П. Грищенко, М. Т. Доленко, Н. Д. Бабич, О. С. Юрченко,

Л. І. Ройзензон, С. І. Ройзензон, А. О. Івченко, В. С. Калашника.

Архаїзми подаються й у регіональних фразеологічних словниках Н. Вархол, А. О. Івченко, О. С. Юрченко, В. Д. Ужченко. Поряд з нагромадженням сучасних записів зразків використання архаїзмів здійснюються апробації найрізноманітніших підходів та методів досліджень у сфері семантики. У дослідженні архаїзмів значну роль відіграли праці Б. Грінченка в унормуванні української літературної мови в галузі фонетики, лексики, граматики, стилістики.

З погляду походження джерела аналізованої лексики різноманітні. Її основу складають власне слов'янські лексеми, частина яких бере початок з епохи спільнослов'янської мовної єдності, частина – старослов'янського походження: *во дни они, возвысили, глас, отверзнутся уста, ввернуть*. Частина ресурсної лексики виникла на спільному східнослов'янському мовному ґрунті ще в епоху Київської Русі, частина ж – пізнішого (власне українського) походження. Серед ресурсних лексем багато запозичень з російської, польської та тюркських мов, що пояснюємо тісними геополітичними контактами українців із сусідніми народами, а також латинізмами: урядники, становий, барон, граф, князь, цар, боярин, холоп, поміщик, кріпак, феодал, шляхтич.

Природним є використання в перекладі архаїчної лексики з релігійної літератури, хоча вона є досить специфічною: *рече, глаголе, войнство, гласи, печалі* й т. ін.

Перекладач може використовувати низку окремих слів-старослов'янізмів: *дерево, глас, власть, рече, утроба, блажен муж, рече Господь, глаголючи, благословенна, рече, рци, аз*.

Ресурсами для творчого відбору лексики при відтворення історично маркованої лексики може бути прошарок, пов'язаний з добою козаччини. Це назви чинів військової ієрархії – *гетьман, отман, кошовий, есаул, старшина, козак лейстровий, капітан*; різного роду військових угруповань – *військо, табір, кіш, товариство, обоз, компанійці*; атрибутів влади – *клейноди, булава, бунчук, знамено, труба*; зброї, військового спорядження – *гаківниця, спис, ратище, чайка, байдак, панцир, намет, соцький, тисяцький, волосний, писар, гетьман* (виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі).

Ще одним цікавим ресурсом є пласт лексики, пов'язаний з подіями 1930–70 років, які спричинили нівеляційну динаміку лексичного складу української мови. В результаті для сучасників вони є рідковживаними, частково обсолетизованими в результаті архаїзації, яку хоча і називають штучною, та вона іноді виступає джерелом передачі архаїзмів і могла б застосовуватися в таких цілях частіше: *горішній, долишній, враз, всенький, достоту, звіхневий* (косий), *зизий* (косоокий), *напозір, наметень* (валун), *нараз* (раптом), *небавом, робітня* (майстерня), *сливе* (майже), *цебро, цаль* (дюйм), *чернявець, чудуватися* (дивуватися), *шанець* (окоп), *спиж* (бронза), *тамувати* (зупиняти), *філіжанка* (чашка), *чиниш* (оброк), *чота* (рій), *щирий* (про речовину), *виміна* (обмін), *баляда* (баллада), *бережина* (лінія берегова), *вертепа* (ущелина), *горбовина* (височінь) [2].

Щодо літературних ресурсів історично маркованої лексики, вони невичерпні у творах Т. Шевченка, Л. Українки, П. Куліша та багатьох інших письменни-

ків. Так, Шевченко вживає архаїзми, які, з одного боку, позначені піднесеністю, що поєднується з героїзацією, романтизованою гіперболізацією подій минувшини, іронією, зневагою (*жупани*). Архаїзми, навіяні історією часів Київської Русі, виконують у Шевченкових текстах функцію відтворення минувшини: *русиці, шелом, улуси, злато, отроки, списи, дружина*. У пряму та переносному значенні Шевченко вживає: *орда, вельможная пані, отаман* (як форма звертання до козаків – *брати-отамани*), *сатрап, візантійство*.

Архаїзми у поезії Шевченка виконують різні художні функції: лексичні архаїзми: *вертоград* (сад), *чертог* (палац), *ретязь* (ланцюг), *оливо* (олівець), *лиця* (щоки), *вої* (вояки), *ланіти* (щоки), *живот* (життя), *пря* (спір), *глаголи* (слова, мова); лексико-словотвірні архаїзми: *возлісся* (узлісся), *подружіє* (подружжя, подруга), *правдалюбіє* (правдолюбність), *телець* (теля), *возвістити* (сповістити), *возвеселити* (звеселити), *воспівати* (оспівувати); лексико-фонетичні архаїзми: *врата* (ворота), *враг* (ворог), *глава* (голова), *дерево* (дерево), *злото* (золото); семантичні архаїзми: *подлий* (незнатний), *позорище* (видовище), *вітати, вітати* (бути присутнім денабудь). Серед архаїзмів, використаних Шевченком, значну частину становлять церковнослов'янізми, зокрема – створені поетом за лексотвірними взірцями давньоруської мови. Органічним елементом є архаїзми, що мають жанрові ознаки молитви, гімну. Для збереження стилістики першоджерела у переспівах зі “Слова о полку Ігоревім” Шевченко використовує лексичні та лексико-словотвірні архаїзми: “*В Путивлі-граді вранці-рано*”, *зигзицею, рукав боборовий, отру, ладо, веселіє, незнаємому полі, на пригуду* (на допомогу), *господине* (звертання до богів у древніх русичів з дохристиянських часів), *огненний* (Плач Ярославни), *еси* – функціонально навантажує, увиразнюючи авторську іронію, посланіє. По-різному реалізує семантику офіційношанобливого називання знаті – *ясновельможний* [7].

Твори П. Куліша й по сьогодні є джерелом дослідження архаїчної лексики та кладзем її ресурсів. Запозичення з давньої української мови разом із запозиченнями з інших мов, на думку П. Куліша, повинні були сприяти збагаченню лексичного фонду мови, розширювати її семантичні горизонти. Архаїчна лексика посіла чільне місце і в епістолярії письменника. У листах темперамент і думка Куліша вимагали нового стилю. Його головним засобом знову ж таки стали церковнослов'янізми: *благий, благодатний, блаженний, вівки, восхвалити, во спасеніє, глаголити, глас, жизнь, збагацати, оглашати, празник, рождати, скудельний сосуд, совіт, стезя, сторицею, тружедатися*.

Ресурсами відтворення історично маркованої лексики можуть бути: неологізми; рідко вживані слова; книжна лексика – *глас, во дни они; слова з забарвленням урочистості: воїн, корифей, стражденний* [3, с. 85]; застарілі слова, що використовуються в сучасній літературній мові – *інквізиція, кольчуга, лучник*; поетичні слова – *блакить, борня, злотокоший, захмарний, вітровіння, живодайний* [3, с. 85]; стилістичні архаїзми – *вия* (шия), *ланіти* (щоки), *ликувати* (радіти), *зріти* (бачити), *відати* (знати); словотворчі – *творитель* (творець), *возвеличувати* (звеличувати), *словеса* (слова); лексико-фонетичні – *глас* (голос), *прах* (порох), *храм* (хороми), *вольний* (вільний); фонетичні – *братік* (братик), *збирати* (збирати), *зіма* (зима), *крівавий, кровавий* (крива-

вий) [3, с. 81]; семантичні (застарілі в одному значенні) – *живіт* (життя), *братися* (одружуватися), *староста* (голова сільської громади) [3, с. 81]; а також слова, що виконують важливу називну функцію, поширені й тривалий час використовуються в мові, вступають в активні семантико-словотворчі зв'язки з іншими словами, менше підлягають процесові старіння, наприклад – *воїстину*, *глядол*, *боріння*, *брань* (битва), *уста*, *чоло* та ін. [3, с. 80].

Розвиток системи лексикографії та літератури сприяє розумінню англійської архаїчної лексики фахівцями з перекладу та функціонуванню архаїчної лексики у перекладах.

Історично маркована лексика є основою явища історичної стилізації художнього тексту. В основу створення прийомів, що акумулюють загальний часовий фон тексту, покладені певні лінгвістичні явища та властивості, які, як ми вважаємо, слід відслідковувати та використовувати при відтворенні історичної стилізації у перекладах.

При виборі засобів перекладу передусім слід зважати на засоби, які могли б відтворювати ефект контрасту (до загального лексичного фону) у перекладеному творі, а саме – на слова з низькою частотністю вживання, тобто незвичні для читача, слова, що відтворюють інформативні історичні конотації, закладені в слово, характерні морфологічні особливості, емоційну складову лексики.

При виборі засобів перекладу вищезазначені фактори є визначальними, оскільки дозволяють перекладати безеквівалентну історично марковану лексику, відтворивши одну з її визначних характеристик на рівні слова, речення чи тексту, до того ж дозволяють урізномати-

нітнити варіанти перекладу, окрім словникового відповідника іншими варіантами. Як наприклад, лексема «бойовище», вживана у перекладах [5].

З метою стилізації перекладачі вживають історизми, які відтворюють потрібну атмосферу на рівні тексту – там, де переклад фрази чи речення не вимагає історизму, тоді як в оригіналі маємо інші історизми в інших реченнях:

“There was no want of distinguished and noble candidates ...” [8].

“З обох боків не було нестачі в доблесних і знатних лицарях ...” [4].

На рівні тексту історизми відтворюються такими українськими історизмами та архаїзмами, як *чоло*, *вінець*, *зіниця*, *правиця*, *ратища*, й такими рідковживаними словами, як *носаки*, *опріч*, *сплигнув*, *румак* та ін. [6].

Висновки. Принципом перекладу архаїзмів має бути варіативність підбору засобів перекладу та їхнє поєднання, що сприяє відтворенню всіх відтінків, функцій, експресивних та смислових значень, які утворює архаїчна лексика у результаті вияву своєї інтертекстуальності. Варіативність, як принцип вибору засобів відтворення обсолетизованої лексики, сприяє відтворенню всіх нюансів, що має архаїчна лексика внаслідок своєї інтертекстуальності, здатності бути прийомом стилізації та експресивності.

Джерелами, до яких звертається автор українського перекладу при відтворенні історично маркованої лексики, можуть бути: словники та довідники; лексеми старослов'янського та східнослов'янського походження, доби козаччини; запозичення з інших мов, релігійної літератури; глосарії творів відомих українських класиків; рідковживана лексика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бектурганова С. Д. Национально-культурная специфика слова и перевод // Лингвостилистические особенности функциональных жанров. Переводческий аспект, Ташкент, 1986, С. 69–72.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации, Киев, Логос, 2003, 304 с.
3. Брандес М. П. Стиль и перевод, Москва, Высшая школа, 1988, 126 с.
4. Скотт В. Айвенго, переклад з англ. І. Давиденко, Київ,

- Країна Мрій, 2014, 400 с.
5. Скотт В. Айвенго, переклад з англ. Ю. Лісняка та Г. Лозинської, Київ, Школа, 2007, 494 с.
6. Скотт В. Талісман, переклад з англ. Н. Ткаченко-Ходкевич, Харків, Рух, 1930, 183 с.
7. Шевчук Ю. І. Лексичні архаїзми. Лінгвістична суть та характерні риси // Мовознавство, 1985. № 1, С. 68–71.
8. Scott W. Ivanhoe, accessed <http://www.publicbookshelf.com/regency/ivanhoe/ivanhoe12>

REFERENCES

1. Bekturganova S. D. Nacional'no-kul'turnaja specifika slova i perevod. *Lingvostilisticheskie osobennosti funkcional'nyh zhanrov. Perevodcheskij aspekt*, Tashkent, 1986, s. 69–72. [in Russian].
2. Belova A. D. *Lingvisticheskie aspekty argumentacii*. Kiev, Logos, 2003, 304 s. [in Russian].
3. Brandes M. P. *Stil' i perevod*. Moskva, Vysshaja shkola, 1988, 126 s. [in Russian].
4. Skott V. *Ajvengo*, pereklad z angl. I. Davydenko. Kyi'v, Krai'na

- Mrij, 2014, 400 s. [in Ukrainian].
5. Skott V. *Ajvengo*, pereklad z angl. Ju. Lisnjaka ta G. Lozyn'skoi'. Kyi'v, Shkola, 2007, 494 s. [in Ukrainian].
6. Skott V. *Talisman*, pereklad z angl. H. Tkachenko-Hodkevych. Harkiv, 1930, 183 s. [in Ukrainian].
7. Shevchuk Ju. I. *Leksychni arhai'zmy*. Lingvistychna sut' ta harakterni rysy. *Movoznavstvo 1* (1985), s. 68–71. [in Ukrainian].

Resources of reproducing English archaic and historic words into Ukrainian

T. A. Lasinska

Abstract. The article contains the description of main sources of effective reproducing English archaic and historical words in Ukrainian translations which are taken from literature springs, dictionaries and spoken language. Some stylistic specificities of the target and the source language are considered.

Keywords: archaisms, obsolete words, old words, historical words, archaic vocabulary, translating historical and archaic words.

Ресурси воссоздания англоязычных архаизмов и историзмов на украинском языке

T. A. Lasinskaja

Аннотация. Статья содержит описание основных литературных, словарных и языковых ресурсов украинской лексики, которые являются источниками эффективного воссоздания английских архаизмов и историзмов для украинских переводов, с учетом стилистических особенностей и функций обсолетизированной лексики языка оригинала и перевода.

Ключевые слова: архаизмы, обсолетизированная лексика, устарелая лексика, историзмы, архаическая лексика, перевод архаизмов и историзмов.